

УДК 346.3

ВАЛЮТНІ ЗАСТЕРЕЖЕННЯ ЯК УМОВА ГОСПОДАРСЬКОГО ДОГОВОРУ

Сусанна СУЛЕЙМАНОВА,
здобувач кафедри господарського права і процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

SUMMARY

The paper defined the concept, features and nature of foreign exchange clauses as a condition of a business agreement, the definition of its components - business, object status of current legislation, taking into account international experience, and so on. We study the legal basis of the formation of these concepts relevant conclusions and proposals.

Key words: currency clause, business contract, contract price, currency payments, current legislation.

АНОТАЦІЯ

У статті визначено поняття, ознаки й сутність валютних застережень як умови господарського договору. Виділено складові господарського договору, зокрема суб'єктів, об'єкти, стан сучасного законодавства, урахування іноземного досвіду тощо. Досліджено правову базу зазначених понять, сформульовано відповідні висновки та пропозиції.

Ключові слова: валютні застереження, господарський договір, ціна договору, валютні розрахунки, чинне законодавство.

Постановка проблеми. Належне правове регулювання економічних відносин, яке забезпечує реалізацію прав і законних інтересів кожного учасника майнових відносин, є завданням соціальної, правової й демократичної держави. Метою відповідного правового регулювання товарно-грошових відносин є забезпечення такого правопорядку, який дозволяв би суб'єктам господарювання здійснювати господарські операції й отримувати прибуток, а також забезпечував іншим учасникам майнових відносин захист власних інтересів, реалізацію закріплених законодавством суб'єктивних прав. Будучи учасниками майнових відносин, підприємства можуть здійснювати будь-яку діяльність, яка прямо не заборонена законом, у тому числі зовнішньоекономічну, формою виразу якої, як правило, є договір, що містить певне зобов'язання.

Однією з підстав виникнення господарських зобов'язань, що опосередковують взаємовідносини між різноманітними суб'єктами господарської діяльності, є господарські договори, за допомогою яких опосередковуються зв'язки між суб'єктами господарювання, а також між ними й іншими учасниками господарських відносин. Так, ч. 1 ст. 179 Господарського кодексу України (надалі – ГК України) вказує, що майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання й негосподарюючими суб'єктами – юридичними особами на підставі господарських договорів, є господарсько-договірними зобов'язаннями [1].

Ми під час написання статті спиралися на широке коло джерел, що включає законодавчі й нормативні акти, навчальну та наукову літературу, статті, публікації таких провідних спеціалістів і представників юридичної науки, як О.А. Беяневич, О.С. Беззубина, І.А. Бірюков, О.М. Вінник, В.М. Гайворонський, В.І. Дрішлюк, Ю.А. Заїка, О.О. Квасніцька, Ю.С. Костенко, Ю.М. Крупка, С.О. Левченко, В.К. Мамутов, С.В. Мочерний, Ю.П. Пацурківський, О.П. Подчерковий, Н.О. Саніахметова, О.В. Старцев та інші, а також на судову практику Верховного Суду України й Вищого господарського суду України.

Метою статті є аналіз і характеристика валютних застережень як умови господарського договору та форми їх виразу з урахуванням норм чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Законодавство не містить легального визначення поняття «господарський договір», проте ст. 626 Цивільного кодексу України (надалі – ЦК України) визначає договір як угоду двох або більше сторін, спрямовану на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків [2]. Також договір розглядається як правочин. Відправним моментом у розумінні правочину є положення ч. 1 ст. 202 ЦК України, згідно з яким правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Термін «угода» у філологічному розумінні тотожний термінам «договір», «домовленість» кількох осіб. У ЦК України, ГК України та в Сімейному кодексі України не завжди послідовно й узгоджено застосовуються такі юридичні категорії, як правочин, угода, договір, а відтак постає питання про принципи їх застосування в судовій, нотаріальній практиці та іншій правозастосовній діяльності [3, с. 276].

Господарський договір є збірним поняттям, яке охоплює різні види договорів (купівлі-продажу, поставки, перевезення, оренди, підяду на капітальне будівництво тощо), які подібні за принципами нормативної регламентації.

Як зазначено в коментарях до Принципів міжнародних комерційних договорів (Принципів УНІДРУА), критерії, які використовуються на національному й міжнародному рівнях, також відзначаються великою різноманітністю у встановленні відмінностей між споживчими й неспоживчими договорами. У Принципах УНІДРУА немає визначення, проте допускається, що концепція «комерційні договори» повинна розумітися за можливості широко, щоб включати не лише підприємницькі угоди на поставку або обмін товарами чи послугами, а й інші типи економічних угод, зокрема інвестиційні або концесійні угоди, договори про надання професійних послуг тощо [4].

Основним у дослідженні поняття господарського договору є виявлення спільних ознак, які властиві різним видам договорів. Саме у виявленні спільних засад і принципів правового регулювання договорів у галузі господарювання полягає практична значущість такого вивчення.

Відповідно до ч. 2 ст. 180 ГК України господарський договір вважається укладеним, якщо між сторонами в передбачених законом порядку та формі досягнуто згоди щодо всіх його істотних умов. Істотними є умови, визнані такими за законом чи необхідні для договорів цього виду, а також умови, щодо яких на вимогу однієї зі сторін повинна бути досягнута згода.

Частиною 3 цієї ж статті встановлено, що під час укладення господарського договору сторони зобов'язані в будь-якому випадку погодити предмет, ціну та строк дії договору. Відповідно до ч. 2 ст. 180 ГК України господарський договір вважається укладеним, якщо між сторонами в передбачених законом порядку й формі досягнуто згоди щодо всіх його істотних умов. Істотними є умови, визнані такими за законом чи необхідні для договорів цього виду, а також умови, щодо яких на вимогу однієї зі сторін повинна бути досягнута згода.

Своєрідний підхід до істотних умов договору міститься в Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів (Віденська конвенція). Певна колізія в нормах Віденської конвенції спостерігається, зокрема, щодо ціни. З одного боку, згідно зі ст. 14 ціна є істотною умовою оферти, тобто без її зазначення або зазначення способу її визначення пропозиція не може вважатися офертою та не може мати наслідком укладення договору. З іншого боку, ст. 55 Віденської конвенції передбачає порядок визначення ціни в тих випадках, коли договір був укладений, проте в ньому ні прямо, ні опосередковано не встановлено ціну чи не передбачено порядок її визначення. Таким чином, між двома наведеними статтями Віденської конвенції існує відповідне протиріччя.

Науковці зазначають, що деякі держави під час ратифікації Віденської конвенції можуть зробити застереження стосовно того, що ч. II Віденської конвенції («Укладення договору») не буде застосовуватися, якщо одна зі сторін договору купівлі-продажу має своє комерційне підприємство в цій державі. При цьому в таких державах не буде виникати колізії між цими статтями.

Проте більшість країн прийняли Віденську конвенцію в цілому, тому вказане питання пропонується вирішувати відповідно до національного права, яке повинно застосовуватися.

Якщо застосовуване національне право кваліфікує відсутність у договорі ціни як підстави для визнання договору недійсним, то ст. 55 Віденської конвенції не застосовується [5, с. 122].

Інші юристи-теоретики вважають, що оскільки ст. 14 Віденської конвенції дозволяє, щоб ціна не визначалася чітко, проте з оферти поставав спосіб її визначення, то ст. 55 лише встановлює такий спосіб визначення ціни, якщо інше не передбачено в самій оферті [6, с. 25]. Таким чином, якщо сторони уклали договір, не визначивши ціни, то вважається, що вони погодилися на звичайну ціну. Отже, ст. 55 є лише доповненням ст. 14, відповідно, суперечності між ними немає.

У науковій літературі зустрічається ще один спосіб усунення цього протиріччя. На підставі ст. 6 Віденської конвенції сторони можуть відступити від будь-якого положення цього документа чи змінити його дію (за умови до-

тримання ст. 12, у якій йдеться про письмову форму угоди). Відсутність у договорі домовленості сторін про ціну потрібно розглядати як домовленість відступити від положення ст. 14 щодо умови про ціну. Пропозиція укласти договір, що не містить умову про ціну, у випадку акцепту повинна визнаватися офертою згідно зі змістом Віденської конвенції. Існує також думка, що такий підхід припустимий лише у виняткових випадках, наприклад коли покупець прийняв і використав поставлений товар.

Разом із тим вважаємо обґрунтованою правову позицію Вищого господарського суду України, викладену в Інформаційному листі «Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України» від 7 квітня 2008 р. № 01-8/211, згідно з якою норму ч. 3 ст. 180 Господарського кодексу України щодо обов'язкового погодження сторонами під час укладення господарського договору умови про ціну треба застосовувати лише до тих господарських договорів, за якими одна сторона зобов'язана сплатити іншій певну суму грошових коштів. Якщо за умовами господарського договору сплата грошових коштів не передбачається, то ч. 3 ст. 180 ГК України до такого договору щодо ціни як істотної умови застосовуватися не може, оскільки зазначення ціни в такому договорі не створює прав та обов'язків сторін. Наприклад, згідно із ч. 1 ст. 293 Господарського кодексу України за договором міни (бартеру) кожна зі сторін зобов'язується передати другій стороні у власність, повне господарське відання чи оперативне управління певний товар в обмін на інший товар. Тому якщо за таким договором не передбачається грошова доплата (ч. 1 ст. 293 ГК України), то визначення ціни в такому договорі не є обов'язковим, оскільки воно не впливає на господарське зобов'язання [7].

Виходячи з актів законодавства України, зазначених вище, Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України прийняло Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів), затвердивши його наказом від 6 вересня 2001 р. № 201 [8].

Ціна (тариф) є формою грошового визначення вартості продукції (робіт, послуг), яку реалізують сторони. Під час розрахунку ціни договору за формулою зазначається орієнтовна вартість договору на дату його укладення. Якщо згідно з договором поставляються товари різної якості й асортименту, ціна встановлюється окремо за одиницю товару кожного сорту, марки, а окремим пунктом договору зазначається його загальна вартість. У цьому разі цінові показники можуть бути зазначені в додатках (специфікаціях), на які робиться посилання в тексті договору. Слушною є думка про те, що юридичне значення ціни полягає в тому, що вона є істотною умовою будь-якого господарського договору [9, с. 623].

При цьому відповідно до ст. 189 ГК України ціна є істотною умовою господарського договору й зазначається в договорі в гривнях. Ціни в зовнішньоекономічних договорах можуть визначатися в іноземній валюті за згодою сторін. Згідно із ч. 3 ст. 3 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» гривня як грошова одиниця України є єдиним законним платіжним засобом в Україні, приймається всіма фізичними та юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України для проведення переказів і розрахунків [10]. Згідно з Указом Президента України від 4 жовтня 1994 р. розрахунки за зовнішньоекономічними договорами (контрактами), укладеними суб'єктами підприємницької діяльності України всіх форм власності, предметом яких є товари (роботи,

послуги), здійснюються відповідно до Уніфікованих правил та звичаїв для документарних акредитивів Міжнародної торгової палати, Уніфікованих правил з інкасо Міжнародної торгової палати (далі – Уніфіковані правила), тобто в іноземній валюті [11].

У ст. 524 ЦК України зазначено, що сторони можуть визначити грошовий еквівалент зобов'язання в іноземній валюті. Тобто мова йде про будь-яке зобов'язання, як внутрішнє, так і зовнішнє (зовнішньоекономічного характеру). Як зауважує О.П. Подцерковний, з економічної точки зору позиція нового ЦК України означає, що національна грошова одиниця наділяється лише такою обов'язковою ознакою грошей, як здатність виступати засобом платежу, однак втрачає найважливішу властивість грошей – міру вартості. Крім того, за наявності можливості вираження грошового зобов'язання в іноземній валюті, як свідчить практика, переважно використовується іноземна валюта. Це відбувається в силу зручності обчислення й обліку валюти боргу та валюти платежу, а також через відсутність витрат на банківську комісію під час обміну однієї валюти на іншу. Проте для господарських відносин, які відрізняються масштабністю й динамічністю, що вимагає суворої визначеності предмета зобов'язання як найважливішої умови планування бізнесу й чіткої взаємодії системи мікроекономічних чинників, така диспозитивність несе загрозу економічній безпеці окремих суб'єктів та економіці загалом. Таким чином, валюта ціни договору й валюта платежу можуть не співпадати [12, с. 212–215].

Валюту ціни за одиницю товару може бути встановлено на розсуд сторін договору у валюті країни експортера, імпортера або у валюті третьої країни. В обраній валюті виражається загальна вартість товарів, що поставляються за цим договором. Однак за відмінності валюти ціни й валюти платежу коливання курсів валют може протягом строку виконання договору порушити співвідношення між валютою ціни й валютою платежів, а ризик збитків у цьому випадку матимуть як експортер, так і імпортер. Тому сторонам договору доцільно закласти в умови контракту можливість перегляду цінової політики контракту залежно від коливань основних світових валют.

Залежно від засобу фіксації в договорі розрізняють такі види цін:

- тверда ціна, що встановлюється в момент підписання договору та не підлягає зміні в процесі його виконання;
- рухома ціна, яку зафіксовано в договорі та яку може бути змінено в процесі його виконання. У такому разі сторони мають зазначити джерело, яке слугуватиме підставою для зміни ціни та процес формалізації зміни ціни (коли, яким документом, відсоток можливої зміни ціни);
- змінна ціна, що може бути використана сторонами договору на поставку товарів тривалого виготовлення. Ціна з наступною фіксацією встановлюється в процесі виконання договору й потребує спеціального застереження в його тексті, де зазначається момент фіксації ціни, джерело інформації про ціну, що використовується, період, на який поширюється дія зафіксованої ціни.

Також у сфері валютних розрахунків між сторонами зовнішньоекономічного контракту щодо використання рахунків діє Положення про валютний контроль [13], яке визначає основні засади здійснення Національним банком України функцій головного органу валютного контролю згідно з повноваженнями, наданими йому ст. 7, 44 Закону України «Про Національний банк України» [14].

Таким чином, зовнішньоекономічний контракт як різновид господарського договору може містити різноманіт-

ні умови щодо ціни й розрахунків, порядок і застосування яких передбачені нормами чинного законодавства.

У договорі (контракті) про переробку давальницької сировини зазначається її заставна вартість, ціна й загальна вартість готової продукції, загальна вартість переробки.

У бартерному (товарообмінному) договорі (контракті) зазначається загальна вартість товарів (робіт, послуг), що експортуються, та загальна вартість товарів (робіт, послуг), що імпортуються, з обов'язковим вираженням в іноземній валюті, віднесеної Національним банком України до першої групи Класифікатора іноземних валют.

Сторони в договорі мають визначити валюту платежу, спосіб, порядок і строки фінансових розрахунків, а також гарантії виконання сторонами взаємних платіжних зобов'язань.

В основі зовнішньоекономічних розрахунків лежить обов'язок боржника виконати своє грошове зобов'язання перед кредитором за поставлений товар, виконані роботи, надані послуги. Сам характер зовнішньоекономічних відносин зумовлює певний ризик для сторін договору. За зрозумілими причинами цей ризик значно вищий, ніж у відносинах усередині держави. У силу цього в практиці міжнародної торгівлі було вироблено низку правил, що стосуються здійснення платежу й гарантії його отримання, оскільки на практиці дуже рідко буває, щоб момент передачі товару співпадав із моментом отримання грошей. Як правило, спочатку відбувається оплата товару перевізнику, а лише після цього здійснюється оплата, або, навпаки, спочатку здійснюється оплата, а лише потім відбувається передача товару. Це ж стосується й виконання робіт і надання послуг [15, с. 320].

Пункт 1.7 зазначеного положення містить вимоги щодо умов платежів. Цей розділ визначає валюту платежу, спосіб, порядок і строки фінансових розрахунків і гарантії виконання сторонами взаємних платіжних зобов'язань. Залежно від обраних сторонами умов платежу в тексті договору (контракту) зазначаються умови банківського переказу до (авансового платежу) та/або після відвантаження товару, умови документарного акредитива, інкасо (з гарантією), визначені відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України й Національного банку України «Про типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів) і типові форми захисних застережень до зовнішньоекономічних договорів (контрактів), які передбачають розрахунки в іноземній валюті» від 21 червня 1995 р. № 444 [16]; умови за гарантією, якщо вона є або необхідна (вид гарантії: на вимогу, умовна); умови й термін дії гарантії; можливість зміни умов договору (контракту) без зміни гарантії.

У зв'язку із цим у зовнішньоекономічній діяльності використовується декілька форм безготівкових розрахунків: плата на зазначений рахунок, яка здійснюється шляхом банківського переказу (авансового платежу); оплата шляхом акредитива; оплата шляхом інкасо.

Крім того, розрахунки можуть здійснюватися з використанням векселів і чеків. При цьому векселі часто використовуються за будь-якої форми розрахунків, щоб зробити платіжне зобов'язання безумовним (незалежним від поставки товару, виконання роботи, надання послуги).

Міжнародний банківський переказ є формою розрахунків, що здійснюються згідно з договором, за яким банк платника (банк переказодавця) здійснює за винагороду від імені та за дорученням особи, рахунок якої відкритий у цьому банку, переказ грошових коштів до іншого банку

(банк бенефіціара) на користь особи, вказаної в дорученні (бенефіціара). Під час здійснення розрахунків шляхом банківського переказу бенефіціар не набуває права вимагати від банку переказодавця або від будь-якого іншого банку-відправника здійснення платежу.

Суть описаних правовідносин полягає в тому, ще банки за дотримання певних умов виконують дане їм доручення відповідно до вказівок платника (переказодавця).

На нашу думку, можна визначити валютне застереження як істотну умову зовнішньоекономічного договору (контракту) та форму здійснення розрахунків в іноземній валюті між резидентами та їх іноземними контрагентами, які є сторонами зазначеного контракту, з використанням платіжних засобів, види яких визначені чинним законодавством. Доцільним є внесення змін до ч. 2 ст. 189 ГК України шляхом доповнення таким положенням: «Ціни в зовнішньоекономічних договорах (контрактах) можуть визначатися в іноземній валюті за згодою сторін і на підставі валютного застереження як істотної умови зовнішньоекономічного контракту й форми здійснення розрахунків в іноземній валюті між резидентами та їх іноземними контрагентами, які є сторонами зазначеного контракту, з використанням платіжних засобів, види яких визначені чинним законодавством». Також пропонуємо внести зміни до Указу Президента «Про заходи щодо впорядкування розрахунків за договорами, що укладають суб'єкти підприємницької діяльності України» від 4 жовтня 1994 р. шляхом доповнення п. 1 таким положенням: «Розрахунки за зовнішньоекономічними договорами (контрактами), укладеними суб'єктами підприємницької діяльності України всіх форм власності, предметом яких є товари (роботи, послуги), відповідно до Уніфікованих правил та звичаїв для документарних акредитивів Міжнародної торгової палати, Уніфікованих правил з інкасо Міжнародної торгової палати здійснюються у вигляді валютного застереження як істотної умови зовнішньоекономічного контракту та форми здійснення розрахунків в іноземній валюті між резидентами та їх іноземними контрагентами, які є сторонами зазначеного контракту, з використанням платіжних засобів, види яких визначені чинним законодавством».

Список використаної літератури:

1. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18–22. – Ст. 144.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.

3. Договірне право України. Загальна частина : [навчальний посібник] / [Т.В. Боднар, О.В. Дзери, Н.С. Кузнецова та ін.] ; за ред. О.В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 896 с.

4. Принципи міжнародних комерційних договорів (Принципи УНІДРУА) від 1 січня 1994 р. – К. : ЛІГА, 2006.

5. Венская конвенция о договорах международной купли-продажи товаров. Комментарий / М.М. Богуславский, Н.Г. Вилкова и др. – М. : Юридическая литература, 1994. – 351 с.

6. Черешнюк В.Н. Пропозиція укласти господарський договір: національне та міжнародне регулювання / В.Н. Черешнюк // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 2. – С. 24–28.

7. Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України : Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 7 квітня 2008 р. № 01-8/211 // Вісник господарського судочинства. – 2008. – № 3. – С. 17.

8. Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів) : Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 6 вересня 2001 р. № 201 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kiev.rada.ua.

9. Хозяйственный кодекс Украины: науч.-практич. комментарий / под ред. А.Г. Бобковой. – Х., 2008. – 1296 с.

10. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 р. // Голос України. – 2001. – № 84.

11. Про заходи щодо впорядкування розрахунків за договорами, що укладають суб'єкти підприємницької діяльності України : Указ Президента України від 4 жовтня 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kiev.rada.ua.

12. Подцерковний О.П. Грошові зобов'язання господарського характеру: проблеми теорії і практики / О.П. Подцерковний. – К. : Юстініан, 2006. – С. 212–215.

13. Про затвердження Положення про валютний контроль : Постанова Національного банку України від 8 лютого 2000 р. // Офіційний вісник України. 2000. – № 14. – С. 41. – Ст. 573.

14. Про Національний банк України : Закон України від 20 травня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 19. – Ст. 256.

15. Курс международного торгового права / А. Тынель, Я. Функ, В. Хвалей. – Минск : Амалфея, 1999. – 513 с.

16. Про типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів) і типові форми захисних застережень до зовнішньоекономічних договорів (контрактів), які передбачають розрахунки в іноземній валюті : Постанови Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 21 червня 1995 р. № 444 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.